

ספר משלי פרק י פסוק כ
כָּסֶף נִבְחַר לְשׁוֹן צְדִיק לִב רְשָׁעִים כַּמַּעֲט:

ביאור הגר"א - משלי פרק י פסוק כ

כסף מבחר לשון צדיק
הענין כמ"ש [דניאל יב, ג] והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים וגו', שיש ב' עניני צדיקים והיינו משכילים ומצדיקים וכמשא"ז [סוטה דף מ עמוד א] ר' חב"א הוה דריש שמעתתא ור' אבוה הוה דריש אגדתא.
ואותן הלומדים ודורשים לעם שמעתתא הם נקראים "משכילים" שמשכילים לעם ועושיין אותם לת"ח שיהיו יודעין הלכות.
ואותן הדורשיין אגדתא הם נקראים מצדיקים לפי שהם מוכיחין וממשיכין לבם של בני אדם לדרכי השם ית'.

וכנגדן בעולם הם זהב וכסף [ראה משלי טז, טז], וזהב אינו נצרך אלא לעשירים שקונין בהם דברים יקרים. אבל העניים שקונין דברים קטנים אי אפשר לקנותן בזהב, רק בכסף. ולכן נקרא כסף, שהכל נכספין לזה, שזהו טוב בין לעניים בין לעשירים, שגם העשירים צריכים לדברים קטנים [ראה משלי ח, י בהגה שבסוגריים].

ודוגמת זה הן המוכיחין כמ"ש שם שבקו כ"ע לר"ח בר אבא כו'.
ובכסף יש ג"כ ב' דברים: אחד מטבע הנעשה מסיגים וזו המטבע אינו יוצאת בכל מקום רק במקום המלכות אשר עושה אותה, ואין מוציאין אותה בקל, והכל בורחין ממנה. והב' הנעשה מכסף טוב והוא עובר לסוחר בכל מקום והכל בוחרין אותה.
וכן במוכיחים הן ב' כמ"ש [מס' ערכין דף טז, ב] תמה אני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח, מפני שמוכיח בדברים קשים ומבזה ואומר מפני מה אתה עושה כך, ומחרף אותו, ועי"ז אינו מקבל ממנו.

אך הצדיק שיודע להוכיח בא בדברים טובים ונחומים ומקרב אותו לתורה בכדי שישמע אליו. והכל נכספין אליו [משלי יב, יח ומשלי כה, יב], כמו אהרן שהיה אוהב שלום ורודף שלום, ומקרבן לתורה [אבות א, יב].
וזהו כסף נבחר כמו הכסף הטוב שהכל בוחרין אותו כן הלשון של הצדיק המוכיח שכולם מקבלין ממנו ונוח הוא לבריות.
ולב רשעים כמעט

ואלו שאינן חוזרין בתשובה, אף ששמעו דברי הצדיק, אינו מחמת חסרון של דברי הצדיק ח"ו, אך הוא מחמת שלבן של הרשעים הוא רך ואינו נכנע מדרכיו אלא לשעה מועטת, ואח"כ חוזר להיות כבראשונה.

וזהו [תענית דף ד עמוד א] "כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח." כי הברזל קשה לעשות בו נקב, אך אם עשו בו נקב אינו נסתם הנקב מפני שהוא נעשה בדבר קשה.

משא"כ אם נעשה נקב בדבר רך תיכף אח"כ הנקב נסתם וחוזר להיות כבתחילה. וזהו מעלת ישראל [שמות לד, ט] כי עם קשה עורף הוא¹. וזהו שלב רשעים אינו אלא לשעה מועטת, ולכן אח"כ הם כבראשונה ולא מחמת גרעון הצדיק ח"ו.

רש"י משלי פרק י פסוק כ

כסף נבחר לשון צדיק – שיודע להוכיח. לב רשעים כמעט – שאינו שומע לתוכחת צדיק. ומדרש רבי תנחומא אומר על עדו הנביא נאמר שקרא על המזבח בבית אל וירבעם אע"פ שיבשה ידו לא קבל תוכחה שנאמר חל נא את פני ה' אלקיך וגו' (מלכים א יג) ולא אלקי ואומר ותשב ידו כבראשונה (מלכים א יג) עובד ומקטיר לעבודת גלולים ואף בסוף כן:

1. כלי יקר פרשת יחי דבר אחר, אף על פי שהעזות וקשיות עורף מדה רעה, מכל מקום יש בהם צד לטובה, כמו שאמרו חז"ל (אבות ה כ) הוי עז כנמר וכו' לעשות רצון אביך שבשמים, וכן קשיות העורף אך טוב הוא לישראל כדי שיעמדו בדתם לא ישוּבו מפני כל לשמוע בקול זרים, וזהו שאמר יעקב שאפס כי עז, ועברתם דהיינו העבר השני לאפס כי קשתה, וזה בודאי מדה רעה וכדת מה לעשות בהם להפכם לטובה אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, רצה לומר אחלק ואפיץ העזות וקשיות עורף אל עושי מעשה יעקב וישראל, דהיינו להפך פעולתם לטובה כאמור: ספר נצח ישראל למהר"ל פרק יד: וכבר התבאר בראיה ברורה כי הנפש גובר בישראל. וזה נודע מן המדה הפחותה שבישראל, שהעיד עלינו יוצרנו "כי עם קשה עורף אתה" (דברים ט, ו). רוצה לומר שהם בלתי מקבלים תוכחה, ואינם שומעים מוסר, והם עם קשה עורף. ודבר זה בשביל שאינם חומריים, שהחומר בלבד הוא מקבל התפעלות. ולא כן דבר שהוא כמו הצורה בלבד, שהוא עומד קיים ואינו מתפעל. ולפיכך ישראל הם עומדים במדתם, ואינם מתפעלים לקבל תוכחה. ועוד אמרו ז"ל (ביצה כה ב) כי ישראל הם העזים שבאומות. וזה מפני כי כל זה יש לו כח הצורה. ועוד האריכו עליהם במסכת ביצה (שם) שהם עזים כמו אש. וכל זה מפני שהם נבדלים מן החומרי, כי האש – שהוא להב – אין בו גוף, והוא קשה וחזק, וכך הם ישראל שאינם חומריים, לכך הם קשים לקבל התפעלות. ואילו האומות הם קלים להתפעל, ולקבל תוכחה ומוסר. ובשביל כך אמרו ז"ל (ירושלמי סנהדרין פי"א ה"ה) שלא היה יונה רוצה ללכת בשליחותו של מקום לנינוה, שידע כי הגוים קרובי תשובה הם, ובודאי יחזרו בתשובה, ויקבלו תוכחה ומוסר מן הנביא אשר מוכיח אותם, כמו שעשו (יונה ג, ד – י), ויחייבו את ישראל; שהאומות חוזרים בתשובה, ואילו ישראל אין חוזרין בתשובה כלל. וכל זה מפני כי האומות הם הפך ישראל; שכמו שישראל הם קשה עורף, ועומדים במדתם מפני שאינם חומריים, לכך אינם מתפעלים, כך האומות שהם חומריים, הם מתפעלים ומוכנים לקבל התפעלות, כמו שהחומר הוא מקבל התפעלות, ולכך הם מקבלים דברי תוכחה וחזרין בתשובה. כי כאשר מוכיח אותם, הם מתפעלים ומשנים דרכם.

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תשא סימן ו

ר' יודן פתח "כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט (משלי י), "כסף נבחר לשון צדיק – זה עדו הנביא, לב רשעים כמעט – זה ירבעם, הה"ד והנה איש אלקים² בא מיהודה בדבר ה' אל בית אל וירבעם עומד על המזבח להקטיר ויקרא על המזבח בדבר ה' ויאמר מזבח מזבח (מלכים א יג)

למה מזבח שני פעמים, א"ר אבא בר כהנא מזבח שבבית אל ומזבח שבדן, מה אמר? הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו וזבח עליך את כהני הבמות המקטירים עליך ועצמות אדם ישרפו עליך, ועצמות ירבעם לא אמר אלא עצמות אדם מכאן שחלק כבוד למלכות, ויהי כשמע המלך את דבר איש האלקים אשר קרא על המזבח בבית אל וישלח ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו. ותיבש ידו אשר שלח עליו, ולא יכול להשיבה אליו, רבי הונא אמר יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא מה סובל מבריותיו וכמה חס על כבודו של צדיק, עומד ומקריב לע"ז ולא יבשה ידו, וכיון שפשט ידו אצל אותו צדיק מיד יבשה ידו³,

ויען המלך ויאמר אל איש האלקים חל נא את פני ה' אלקיך והתפלל בעדי (שם מלכים א' י"ג), תרין אמורין חד אמר אלקיך ולא אלקי, וחד אמר באיזה פנים קורא אותו אלהי עומד ומקריב לע"ז וקורא אותו אלהי, אעפ"כ ויחל איש האלקים את פני ה' ותשב יד המלך אליו ותהי כבראשונה (שם מלכים א' י"ג).

מה הוא "כבראשונה?" רבי יהודה בר סימון בשם ריב"ל פתח (משלי כז) "אם תכתוש

2. רד"ק מלכים א פרק יג פסוק א והנה איש אלהים – ארז"ל שהוא עידו הנביא ואמת הוא כי בימי ירבעם נבא ועליו נבא כמו שכתוב בדברי הימים ובחזות עדוא החוזה על ירבעם בן נבט: וראה ב ויקרא רבה פרשת ויקרא פרשה ו: אמר רבי יוחנן כל נביא שנתפרש שמו ונתפרש שם אביו נביא ובן נביא וכל נביא שנתפרש שמו ולא נתפרש שם אביו הוא נביא ואביו אינו נביא, ר' אליעזר בשם ר' יוסי בן זמרא מייתי לה מן הדא והתנבא זכריה בר עדוא נביא שהיה נביא בן נביא. אמנם ראה רד"ק חגי ריש פרק א ד"ה אל זרובבל בן שאלתיאל... וזרובבל לא היה בן שאלתיאל אלא בן פדיה ופדיה בן שאלתיאל כמ"ש בדברי הימים ובני בנים הרי הם כבנים וזכר שאלתיאל אולי היה נכבד מפדיה וכן אמר זכריה בן עדוא והוא היה בן ברכיה בן עדוא. עכ"ל. עיין גם במהרש"א חידושי אגדות מסכת סנהדרין דף פט עמוד ב ד"ה כגון עדו הנביא כו': פירש"י שנתנבא על המזבח בבית אל כו' ובדברי הימים גבי יאשיהו כו' עכ"ל אינו מפורש בד"ה רק במלכים גבי יאשיהו ומ"ש שהיה עדו וכפירש"י בפרק נ"ה אינו מפורש בהדיא בקרא בשום מקום ואפשר שזה היה קבלה בידם והרד"ק כתב רמז לזה בדה"י נאמר ובחזות עדו החוזה על ירבעם בן נבט וק"ל:

3. ראה בדגון דא בזוהר – האדרא זוטא כרך ג פרשת האזינו דף רפח עמוד א: ...וקודשא בריך הוא בעי ביקריהון דצדיקייא יתיר מיקרא דיליה כמה דכתיב בירבעם דהוה מקטר ומפלח לע"ז וקודשא בריך הוא אוריך ליה וכיון דאוישיט ידיה לקבלי דעדו נביאה אתייבש ידיה דכתיב (מלכים א יג) ותיבש ידו וגו', ועל דפלח לע"ז לא כתיב אלא על דאוישיט ידיה לעדו נביאה.

את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו⁴, אין את מועיל מה – בראשונה עומד ומקריב לע"ג אף בשניה כן...

אלשיך על מלכים א פרק יג פסוק א

(א – ד) ויהי כשמוע המלך כו'. הנה כל מאמרו של נביא היה דברי ה' זולתי קריאת "מזבח מזבח" שהיו דברי עצמו שקרא את המזבח ודבר אליו כה אמר ה' וכו', ואמר שלא המתין עד אומרו דברי נבואתו כי אם שמאז קרא מזבח מזבח שהיו דברי הנביא מעצמו שלח ידו אליו, ומיד ותיבש ידו, והנביא השלים כל דברי נבואתו עד תומם ויד המלך יבשה עד גמר, (ה) ויקרע המזבח ונשפך הדשן, (ו) ויען המלך ויאמר אל איש האלקים חל נא כו', והמה דברים כפולים ומיותרים,

אך אמר אפשר כי ה' אשר שורה על הנביא בצלם אלקים אשר על פניו ולא מש מאתו, ומה גם שהיה במזבח אשר יקטירון לעבודת אלילים אשר דרך השכינה ליפרד משם כמעשהו עם אסתר בבית הצלמים שנסתלקה ממנה שכינה, על כן אמר ירבעם בלבו אם ה' לא סר מלפני הנביא גם שהוא במקום אשר בו יקטירון לעבודת אלילים, אם כן בדבור קל יעננו א-ל. ואם נסתלקה ממנו תצטרך תפלה, על כן אמר חל נא את פני ה' אלקיך אשר פניו אתך סלה כי הוא אלוקיך תמיד ואינו סר ממך, ואם נסתלקה פה ממך התפלל בעדי אליו יתברך ותשב ידי אלי,

והעיד הכתוב כי חל איש האלקים את פני ה' כי היה פני ה' במקום ובלי תפלה, רק במה שחל פניו הספיק ותהי כבראשונה ממש,

והנה ארו"ל מאי כבראשונה כאשר בראשונה היה מקטיר לעבודת אלילים ביד ההיא כן עשה, גם עתה אחרי ראותו נפלאות אלקים חיים:

והאמת כי הלא יפלא הפלא ופלא מה אמולה לבתו⁵ ומה עז מארי⁶ יצר סמוך⁷ אשר לאיש ההוא, כי לו היתה נפש אחר תחת נפשו היה עושה מיד כאלעזר

4. משלי פרק כז פסוק כב: אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו.

5. הביטוי נובע מהפסוק שביחזקאל פרק טז פסוק ל מה אמלה לבתך נאם אד-ני ה' בעשותך את כל אלה מעשה אשה זונה שלטת:

6. הביטוי נובע מהפסוק שבשופטים פרק יד (יח) ויאמרו לו אנשי העיר ביום השביעי בטרם יבא החרסה מה מתוך מדבש ומה עז מארי ויאמר להם לולא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי:

7. הביטוי הוא מפסוק בישעיהו פרק כו (ב) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שמר אמונים: (ג) יצר סמוך תצר שלום שלום כי כך בטוח: (ד) בטוחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים: הנה האלשיך משתמש בביטוי זה ("יצר סמוך") הרבה בכוונת עצת יצר הרע שהוא סמוך ומיעץ תמיד להרע. וכדאי היה להביא דבריו בעצמו על הפסוק הזה שבישעיהו.

אלשיך על ישעיהו פרק כו פסוק ג: (ג) יצר סמוך תצור שלום כו'. יתכן לפרש אומרו סמוך לשון סמיכה, כד"א (תהלים קיב, רי) סמוך לבו לא יירא. והוא כי הנה בספר הזוהר (פרשת נשא ב, קסג א) נאמר, כי היצה"ר לטובתנו ניתן בנו. משל למלך שהיה לו בן ושפחה יפה עד מאד, ואמר אל הבן מה העבודה אשר תעבוד שעליה אטיב לך, הנה נא לי שפחה זו היא תפתה אותך ותרדפך לשכב אצלה להיות עמה, אם תעצור כח לימלט ממנה מה רב טובך מאתי, ואם לאו ענוש תענש. ולשפחה אמר התחזקי לרדוף ולפתות את בני בכל יכלתך, כי הרשיתך כי הוא לטוב לו. כן ענין היצה"ר הוא כשפחה וישראל הוא הבן לה, וה' צוה את בנו ישמר מהיצה"ר, ולהיצה"ר אמר שיפתה את האדם יעבור רצונו ית'. כי הוא נותן לו רשות לטוב לו, אם יעצר כח לישמר ממנו באופן כי היצה"ר לא יירא מלפתותו יעברו רצונו ית', כי ה' סומך ידו כי ברשותו הוא עושה, ועל כן לא ימוש מהעמים בכל עוז עול סבלו להחטיאם, וה' צוה את ישראל שלא בלבד נשמר מהיצה"ר, כ"א שגם בו נעבוד את ה', כד"א (דברים ו, ה) ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך, בשני יצריך. על כן צריך עזר משדי לעשות כן, כי צופה רשע כו' ה' לא יעזבנו בידו:

והנה זה ענין הכתוב שנא' לפניו ית' לומר, הנה הגאולה הנז' תלויה בכשרון ואיך אפשר. כי הנה היצר סמוך, כי יש לו סמך מאתך שהרשית אותו, ועל כן לא אוכל לבדי לעבדך עמו, כי אם אתה ה' תצור שלום ביני לבינך וביני לבינו, שיענה אמן בעל כרחו לעובדך עמו, לקיים בכל לבבך בשני יצריך. ומה שלא אבטח שאוכל לו שיעבדך עם היצה"ט הוא, כי הלא הוא בך בטוח שלא תקצוף עליו, במה שיעמיס עלי עול עבור רצונך תמיד. כי בך שסמכת ידו והרשיתו לפתותני בטוח להלחם בי בכל עוז, על כן אם אתה אינך עוזר לי לא אוכל לו. ושיעור הכתוב היצר הוא סמוך מאתך, ועל כן צריך שאתה תצור שתי שלומות עמך ועמו, כי בך בטוח הוא, ולא יירא מלהכביד מלחמתו לעבור רצונך. ואם נפרש אומרו סמוך מלשון סמיכות, יאמר, הנה היצר הוא מושרש מהלידה באדם, כי הוא סמוך למציאות צאתו לעולם, כי לפתח חטאת רובץ, ועל כן מי יוכל להכניעו אם לא אתה ה', ולכן אתה תצור שלום ביוצרי ושלום עם יצרי, ע"ד הקודם שבסוף הפסוק:

[ג – ז] או שיעור הכתובים אוי לנו מיצרנו (פסוק ג) כי יצר סמוך מאבדנו כמדובר למעלה. משיב הנביא אלינו ואומר (פסוק ד) בטחו בה' נגד יצרכם כי ביה ה' כו'. משיבים ישראל ואומרים מה נעשה שנוכל נגד היצר הנז' כי גדול כחו (פסוק ה), כי הנה השח והחטיא יושבי מרום, הם המלאכים הנפילים שהיו יושבי מרום, וברדתם נאמר (בראשית ו, ב) ויראו בני האלהים את בנות כו'. או יהיה על כמה צדיקים שהפילם בהחטיא אותם, שהיו בצדקתם נקראים יושבי מרום וקריה נשגבה היא ירושלים, עתיד להשפיל אותם בחרבן ראשון וז"א ישפילנה, ואח"כ ישפילה עד ארץ בחרבן בית שני, ובכך מי יוכל נגדו וכמעט תאבד תקוה. על כן משיב הוא ית' ואומר אל תיראו, כי דעו איפוא כי אשר יגיענה עד עפר היא צור חייבת (פסוק ו), תרמסנה רגל רגלי עני הוא מלך המשיח הנקרא עני, כד"א (זכריה ט, ט) עני ורוכב על חמור, ואחריו פעמי דלים:

משיבים ישראל מה נעשה כי ארח לצדיק הנז' הוא מלך המשיח שנקרא צדיק, כד"א (ירמיה כג, ו) זה שמו אשר יקראו ה' צדקנו, הארח שלו לבא שהוא רחב הנקרא ארח הוא משרים, שהוא עשות לפנים מן השורה. אך בהיות שאין חסידים עושים כן לאיש ארח כ"א מעגל צר, על כן היושר לפנים מן השורה שאין אנו עושים תעשה אתה, כי אתה שאתה ישר שהוא עושה לפנים מן השורה, כמ"ש ז"ל על ועשית הישר ובפסוק ישר יחזו פנימו, את מעגל הצדיק שאינו אורח רחב אתה תפלס המעגל, שתהיה עמנו בל נטה מהמדת צדק אל עשות רע, באופן שגם מעגל צר יחסר ממנו. כ"א שתפלס לנו המעגל שלא נמוט מהיות במצוה, בל נפסיד גם מעגל שהוא שיבא לנו ע"י

בן דורדייא, לכלות הריסת המזבח ולמרר בבכי עד כי תצא נפשו בתשובה לפני ה' אלקים אמת ומלך עולם. והן לו היה אחד הריקים החרשתי, אך חכם גדול כמוהו איך נסרחה חכמתו?

אך שתים הנה אשר הסבו את לבו אחורנית, אחת, השררה, כי איככה יוכל וראה באבדן מלכותו אם יראו עם ה' את רחבעם יושב בעזרת בית המקדש והוא עומד, ולא אמרו כי רחבעם לבדו הוא המלך וילכו אחריו כל איש ישראל, שנית, כי מי שנשתרש בחטא כבר משועבד כעבד ליצרו הרע, וקשה מאד לכובשו ומה גם המחטיא את הרבים שאין מספיקין בידו לשוב בתשובה:

רש"י מסכת סנהדרין דף קד עמוד א

ד"ה ומשרה שכינה על נביאי הבעל מחברו של עדו הנביא – דעדו הנביא נתנבא על מזבח בית אל שיחרב מפני שהעמיד בו ירבעם צלמים, דכתיב (במלכים א, יג) והנה איש האלהים בא מיהודה וגו' ויאמר מזבח מזבח ומפרש בסדר עולם דהיינו עדו הנביא, ובא נביא השקר והטעהו לעדו והשיבו לבית אל והעבירו על מצות הקדוש ברוך הוא שאמר לו לא תשוב לבית אל, והאכילו, ובזכות שהאכילו שרתה עליו שכינה שנאמר ויהי דבר ה' אל האיש הנביא אשר השיבו להאכילו אצלו. עכ"ל. וזה על מה שאמרו שם בגמרא (סנהדרין דף קג עמוד ב) אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן קסמא גדולה לגימה שהרחיקה שתי משפחות מישראל שנאמר (דברים כג) על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים ורבי יוחנן דידיה אמר מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים ומעלמת עינים מן הרשעים ומשרה שכינה על נביאי הבעל ושגגתו עולה זדון....

דוחק, כי טוב מעט מהעדר הכל:

או ידבר על כל איש צדיק ויאמר, הנה ארח רחב לצדיק שלא ימלט מצדקו הם המשרים, שיתנהג לעשות מילי דחסידותא שע"י כן לא ימוט מגדר הצדקות לעולם, כי מה שעושה לפניו מן השורה הוא משמרת אל הצדקות. אך אנו שאין בנו עושי חסידות, אתה שאתה ישר מעגל צדיק שהוא צר בלי דברי חסידות, תפלס לנו מעגל צדיק בל נטה ממנו. עכ"ל האלשיך שם.